

AGORA > Tanulmány

Az élelítés iróniaja

XXVII. ÉVFOLYAM 2016. 2. (688.) SZÁM - JANUÁR 25.

BORSODI L. LÁSZLÓ

2016. április 19.



legolvasottabb	legfrissebb	archívum
<p>HELIKON-NYEREMÉNYJÁTÉK – EREDMÉNYHIRDETÉS 2015. 03. 03</p> <p>Ma, közjegyző jelenlétében sorsoltuk ki a Helikon nyereményjátékának győztesét, aki egy Kindle Glare Free típusú e-book-olvasóval...</p>		
<p>Papp Attila Zsolt BESZÉLGETÉS KÓSA ANDRÁS LÁSZLÓVAL, A BUKARESTI BALASSI INTÉZET IGAZGATÓJÁVAL 2016. 02. 02</p> <p>A kultúrdiplomata élete, bürokrácia és kulturális pezsgés között – Hogyan telik...</p>		
<p>Zsigmond Andrea BESZÉLGETÉS BOCSÁRDI LÁSZLÓ SZÍNHÁZI RENDEZŐVEL 2015. 06. 08</p> <p>A színház: szakadék – Az előadásaid tereiben valamiféle szögletesség, lecsupaszítottág figyelhető meg. A...</p>		
<p>Visky Zsolt REPELGETÜNK APÁMMAL 2016. 01. 20</p> <p>(részlet) Apa, te jobb vagy, mint amilyennek én tudlak. Anya, te jobb...</p>		
<p>Kali Ágnes VERSEK 2016. 02. 02</p> <p>május bizalmas kiszáradt patakmeder, nagyon sűrű téli tájba zárva. a fehér nem tisztít, a...</p>		

FACEBOOK

PRYILON 420

TÁMOGATÓK

Baka István

Baka István *Ady Endre vonatán* című versciklusában¹

Az *Ady Endre vonatán* című ciklus hagyományos szerepversei² (*Trauermarsch*, *A tükör széttört*, *Ady Endre vonatán*) nemcsak a teljesség felé törekvő ember, a költői hagyomány (újabb) terrénumait bekalandozni vágyó költői ambíció lenyomatai, hanem Baka István poétikájának olyan triptichonját képezik, amely több tekintetben is mérföldkő költészetében. Miközben újraartikulálódik a *Tűzbe vetett evangélium*, a *Háborús téli éjszaka*, részben az *Isten fűszála* című ciklusok későmodernitáshoz köthető Ady-szerepe, újra megjelenik és a poétika további alakulásában is meghatározóvá válik a *Háborús téli éjszaka* kapcsán megismert, véleményem szerint a *Ballada* című költeményig visszavezethető hosszúvers, a rapszodikus látomásvers műfaja,³ amely egyben a Baka-költészet karakterét gazdagító értékszerkezet, az ironia és a groteszk határozottabb jelenlétét is jelenti, előreutalva a *Halottak napja* című ciklus halálképére, a *Döbling* című hosszúvers/ciklus képi világára, beszédmódjára, műfajára, világ- és történelemszemléletére, valamint perspektivikusan a későbbi Yorick-versekre, amelyek „kimondottan nem a metaforára, hanem az ironiára” épültek.⁴

A Gustav Mahler emlékének szentelt *Trauermarsch*ban Baka „a zenei élmény kifejezéséhez új kompozíciós elveket társít. A korábbi statikus rendet, amely a képeket a logikai fejlődésment adott pontjain kimerevítette, most felváltja a dinamizmus. Egyetlen cselekvésvolyamként lüktető groteszk vízióvá válik a vers”.⁵ A *Tűzbe vetett evangélium* című kötetben először elhelyezett költemény a *Háborús téli éjszakával* együtt dinamikus képi építkezés, metafora és látomás, valamint az új értékszerkezetek megképződése tekintetében még csak poétikai újdonságnak számít(anak), de már előjelzi(k) azt a teljes poétikára kiterjedő változást, ami a további kötetekben és a *Tájkép fohással* című kötet cikluskompozíciójának rendjében válik jelentéssé.

A *Trauermarsch*nak a költő által végrehajtott újabb és újabb helyt találásai arra engednek következtetni, hogy a vers képi és hangnembeli polifóniája lehetővé teszi a vers különböző ciklusépítményekben való elhelyezését, többféle, összetett jelentésképződést teremtve. A szöveg mindig és immár (úgy tűnik) véglegesen rálelt arra a kompozíciós helyre, ahonnan a könyvben előre- és visszautalva, megtalálva metaforikus-látomásos, rapszodikus versrokonait (*Háborús téli éjszaka*, *Döbling*, *Vörösmarty-töredékek*, *Halál-boleró*, *Mefisztó-keringő*, *Gyászmenet* stb.), olyan, a Baka poétikájában uralkodó ironikus-groteszk értékszerkezetnek, látásmódnak válik az alapversévé, amely a teljes Baka-univerzum egyik sarkpontjaként értelmezteti a szöveget, jelezve, hogy mindjárt érkezik Széchenyi, Liszt, Yorick, Sztjepan Pehotnij, akik más hangsúlyokkal, de hasonló problémákkal küszködve ugyanannak a távolsághoz tartásnak, ironikus magatartásnak válnak a közegévé, mint itt Ady.

A *Trauermarsch* Adyjának ironiáját, groteszk látomását az *Isten fűszála* című ciklus végkicsengése magyarázza, mintegy ok-okozati összefüggést teremtve a két ciklus között. Érthető az alkotó, a költőszerepként definiált beszélő ironiája, amennyiben a tökéletesség, a tökéletes nyelv eszményét őrizve képtelen eljutni a végső istenihez, és ezért kiábrándult. Mivel ennek ellenére sincs számára semmi bizonyosabb, mint a nyelv, a kultúra, amelyben léteznie adatott, távolságtartó ironiája, az elkeseredettségét metaforizáló groteszk látomás úgy értelmezhető, mint akinek ez adja morális tartását: a költői kísérletezés, amelynek lényege egy új beszédmód, egy új képi világ, amelyben Mahler zenéje a szerepjátékos költő számára biztos fogódzó, akár csak az ironikus magatartás, amely arra ad lehetőséget, hogy önmagáról, világról úgy szóljon, hogy neki ne fájjon, látszólag ne fájjon, mintegy külső állásponttól ítélkezessen, megfogalmazva „funerális életlátásának remekművét”.⁶

A vers képi megformáltságának újdonsága, groteszk látomásossága abban áll, hogy „a tudatunkban megképződő valóság állandó (újra)értelmezések következménye. Ezt többféle, egymást látszólag kizáró valóságdarabok egymásra montírozásával éri el. (...) az egymásba fordított metaforák tulajdonképpen egymást kizáró, egymást tagadó jellegűek.”⁷ Az egységes metaforika eszményét érvényesítő látomás középpontjában a gyászmenet áll, amelynek sztereotípiáit az ösztönszférát megidéző *nász* képzetkörével összekapcsolva vonja kétségbe:



PARTNEREK



„Közeledik a gyászmenet, / gyászfátyol-napfogyatkozás / a hölgyek arcán rettenet, / de gyászölükben izgalom: / nyirkosodnak a gyászbugyik, / (...) s jönnek a gyászfrakkos urak, / (...) és gyászos nemiszervük combjuk / között lélekarangozik”. (Az ünnepnek, a fenségesnek az alantassal, a szakrálisnak az erotikussal való összekapcsolása ismerős a *Háborús téli éjszaka VI (Vadászat)* című tételéből.) A trombita „tratatata”-ja által egységekre tagolt, Mahler 5. szimfóniájának első tételét idéző vers másik rétegét a katonáskodás és a szerencsejátékok összekapcsolása adja:⁸ „Az élen gyászkancán üget / a tábornok, mindkét fülében / vatta (...) / gyászzsebében a pakli kártya, / s azt látja, ha álmodozik: / a kártyalapok figurái / egymásnak lábbal fektetett, / véres katonatemetek.” Mintha a (nem tudni, ki által a) földi világra utasított, az ember(i)re süket Úr groteszk figurája reinkarnálnódna a tábornok alakjában. A félelmetes és sivár földi világnál nem különb a fent világa sem: „rulettgolyó-hold körbefutja / az eget, csillagzsetonok / gyűlnek az Isten asztalára”. A *Körvadászat* kártyázó Istene idéződik meg: ott „veszít s fizet” a Sátánnak, aminek az ember látja kárát, itt nem jelenik meg a Sátán, hanem az Isten démonizálódik.

A kozmikus gyászmenet az ő játszomájának az eredménye – földi és égi világ az ő véletlenszerű, kiszámíthatatlan tetteinek abszurditását szenvedni, így válik az apokaliptikus végvidékévé: „nyikorognak a gyászkerekek, / s mint körfűrész, forog a hold”. Az összeomlás nem térben és időben rögzíthető végpontként, hanem folyamatként ragadható meg annak ellenére, hogy a távoból az *itt* felé közeledik („közeledik a gyászmenet”), hiszen egyidős az emberré válással, az egyéni és a közösségi léttel. Ezért montírozódnak egymás mellé gyász és nász, háború és nász mint az egyéni és a közösségi (nemzeti?) sorstragédia metaforái. Így lesz a költemény egyszerre gyászmenetvers (amely olvasható a gyászszerterítés részeként a halott utolsó útjára kísérésének groteszk víziójaként, csak – akár Ady Endre *Sírni, sírni, sírni* című versében – nem tudni, ki temet, és kit temetnek), haláltáncvers (amely a művet a haláltánc műfajához, számos Baka- és más haláltánc-költeményhez köti⁹) és (allegorikus olvasatban¹⁰) Monarchia-sírató, de lehet ez a nyelv impériuma is, amelyet birtokba vesz a gyászmenet, az abszurdítás, és lehet modern apokaliptika,¹¹ amelyben féktelenül tobzódik a halál. Az utolsó sorok ugyanakkor („A tavak ablakát betörve, / mint szétduzzant pezsgőspalack, / vízmélyig gomolyog az éj.”) felhívják a figyelmet, hogy nem a látomás elsődleges, hanem az, ahogyan a nyelv létrehozza a látomást, annak nyelvi látványát, ironikus olvasatát,¹² és miután eléri a gyászmenet a vershelyzet metaforikus *ittjét*, elhallgat, akár Mahler 5. szimfóniája. Az ironia egyben az alkotás és a nyelv által uralt szerepbeli művész tragikus önironiája is, Mahler és műve révén annak tudomásul vétele, hogy a Monarchiában – amely szintén nyelvi képződmény – idegen marad, idegen a nyelvben, a kultúrában, amely a cím által megidézett német nyelvűség és a versszöveg magyar nyelvűsége kettősségében egyszerre jelzi annak többretegűségét, gazdagságát, ugyanakkor a dilemmát: otthonra lelhet-e a nyelvben, amelyben élnie adatik, melyik ez a nyelv, ha nem egyetlen, és így egyáltalán alkalmas-e a végső nyugalomra lelésre, a tökéletes művészet megalkotására.

Nem csoda, ha *A tükör széttört* című vers éppen azzal szembesít, hogy mire képes a nyelv. Mintha Baka István költészete központi problematikájának, a költői nyelv funkciójának, a tökéletes, isteni nyelvre lelés kérdésének összegzése lenne a költemény, (didaktikusság nélküli) versbe írt teória, teoretikus versvilág arról, amit ez a költészet a nyelv és a nyelven kívüli világ viszonyáról, a nyelvi világ élethez való viszonyáról, a hagyomány, a nyelv általi megelőzőség tapasztalatáról mond. A későmodernség programverse, amely szerint – akár csak a költészet egészében – a szókép a költői nyelv létmódja, maga a világ, autentikus modus vivendi.¹³ A metafora, a vers, amely nyelv: maga a világ. A világban levő minden elem tehát a nyelv által megelőzött, mindent a nyelv ural, a nyelv által lesz hozzáférhetővé. A nyelv materialitása áll a középpontban,¹⁴ amely jellegzetesen későmodern vonás ebben a költészetben. E metaforikus világban válik hozzáférhetővé ugyanis alkotás és alkotó, Isten és Sátán, ember és világ.

Ez a versvilág a tapasztalati világ ellenvilága: nem abban az értelemben, hogy felmutatja a teljesség anakronisztikus romantikus ideálját vagy a klasszikus modernség teljesség iránti nosztalgiját,¹⁵ hanem azért, mert autentikusan létesül, létesülése által maga is világokat teremt; és ha ez a versvilág „ennek a világnak a közönyét, gonoszságát, értelmetlenségét tükrözi is, akkor is szép a világ! Ezért is ragaszkodom a (...) megformáltsághoz.”¹⁶ – vallja a szerző. Ez a poétika tehát nem a teljességet mutatja fel, hanem mint későmodern költészet „a tökéletesség távlatába helyezi a töredék poétikájának kérdéseit.”¹⁷ *A tükör széttört* című versben ez így fogalmazódik meg: „A tükör széttört, cserepeiből / a látvány összerakható még, / de nem forr vissza mennybolthoz a föld, / s éjszaka nélkül száll le a sötétség.”

Felismerve, hogy a világ végérvényesen szétesett,¹⁸ noha tudomása van róla, Baka későmodern poétikája már nem tud hinni a klasszikus modernség teljességképzetében. A lírai én sokkal inkább a töredékesnek van a tudatában, és ennek artikulálása a vers. Tudja, hogy a részek nem írhatók vissza nagy egészszé, így a klasszikus modern költészetekben körvonalazódó teljességre való vágyakozás helyett az hajtja, hogy a szilánkokból a maga számára élhető (vers)világot teremtsen. Hisz a hagyomány újraalkothatóságában, amely ennek érdekében zajlik, és ironikus távolságtartással-óvatossággal méri fel a továbblépés, a világ megismerhetőségének, a nyelvben, a kultúrában való bolyongásnak az esélyeit a megváltás gondolatának felmerülése nélkül: „a világ / cserepein ne járkáljunk meztláb, / s menetelünk sörszagú indulókra, / a tú fokán lángnyelvek csapnak át.” A létezés, a tökéletesség, az isteni nyelv keresésének a célja nem valamilyenfajta statikus végpontként gondolható el, hanem abban a költői gesztusban ragadható meg, amely alkotót és alkotást, világot, embert állandóan megújuló, újraalkotható hagyományként, a Baka költészetének továbbépülését is jelentő különféle szerepekben való megszólalások által látta.

A hagyományban való kalandozással, az emberi-költői létezés, a költői nyelv esélyeivel, a szerepjátszás lehetőségeivel vet számot az *Ady Endre vonatán* című cikluscimádó vers, amely Adyt mint szerepjátékost Mahler *kortársává* avatja mind a művész mint szerepjáték, mind a szerepet megkonstruáló démonikus-apokaliptikus művészi kifejezőmód tekintetében.¹⁹ Mintha *A tükör széttört* című versben a nyelv abszolút uralmának elismerése után a lírai én a nyelvnek, a vonat által metaforizált (Ady-) hagyománynak kiszolgáltatót és ezért kilátástalan helyzetét fogalmazná meg.²⁰ Ezt a kilátástalanságot érzékelteti a verset három részre tagoló refrén kétségbeesett hangja, kifejezve, hogy „a lírai ének Ady verseiéhez hasonlóan úgy kell mintegy elszemnednie a vele történeteket még akkor is, ha képtelennek látszik elviselni, hogy nem érti, mi történik vele”:²¹ „Hová robot ez a vonat ki tudja”. Akár Isten felé fordulásként értelmezzük, akár az isteni nyelvre leléés esélyeként-esélytelenségeként, az út, amelyet a hagyomány, a nyelv terében be kell járnia Baka poétikájának, siralomvölgy, amelyben nincs semmiféle kapaszkodó. Ez fejeződik ki a költemény látomásos képeiben, amelyek a lírai én vízióiként értelmezhetők („az alkony fellegei mint asszonyi öl”; „a záporba holtak zilált hajába / szikra száll vagy széttört csontok szilánkjá”), és ez mutatkozik meg a lírai én elbizonytalanodásában is: „de az is lehet rajtam kívül már a / vonaton nem utazik senki se”. A zilált, szaggatott mondatokból álló,²² túlfűtött képiségével a *Döbling* II., III., V. és VI. tételét idéző öngyötrő monológ – amely amellet, hogy archetipikusan felveti az út és a vonat toposzok révén az útnak életútként való értelmezhetőségét,²³ amely a halálra való felkészülés, az Istenhez fordulás alkalmá – elsősorban azt a dilemmát artikulálja, hogy milyen szenvedések árán, miként és egyáltalán elérhető cél-e a költői-isteni nyelvre leléés, (önreflexív utalásként értelmezve) merre tart Baka kibontakozóban levő költészete: „meddig fúródik a párnás sötétbe / mint rozsdás szög a Krisztus tenyerébe”. Kérdés, meddig marad érvényes, élhető a hagyomány át- és újraírásán keresztül meghatározott költői program, költészet, és meddig folytatható, folytatható-e az a közösségi költőszerep, amelyet Ady Endre neve idéz meg. Így válik az önvizsgálat tágabb horizontúvá, történeti összefüggésekben is értelmezhetővé.

Úgy tűnik, hogy a vers utolsó két sora („nem tarthat már nagyon soká az út / hamarosan megérkezem”) bár az Ady-szerep kifulladásaként, a szereppel való szakítás metaforikus mozzanataként értelmezhető, és egyben egy új szerepre találás reményét is sejteti, sokkal inkább a beteljesülés, az isteni nyelvbe való beavatódás hiányáról beszél. A „hamarosan megérkezem” nem megnyugvást fejez ki, hanem megadást, ami annak a felismerése is, hogy a költőszerep, az alkotás összeegyeztethetetlen valamilyen statikus végponttal, sokkal inkább létmódok sokféleségében, szerepeket cserélgetve a nyelv, a kultúra végtelen köreiben való önkínzással eljegyzett örök bolyongást jelent,²⁴ és az alkotó hőszi pózok nélkül, Szüsziphoszhoz hasonlóan tudatosan vállalja az örök újakezdést, az újabb verset, a nyelv, a kultúra újabb dimenzióiba való alámerülést, hiszen a széttöredezett (vers)világban ezt a töredettségét, reménytelenséget felmutatni képes nyelv, a vers a lét egyetlen esélye.

Jegyzetek

1 A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató, újraértett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

2 Baka István költészetének szerepvers-változatairól I. Papp Ágnes Klára: Szépség és harmónia

- hermeneutikája. Baka István Tájkép fohással című kötetéről, *Nappali Ház*, 1996/4., 75–79.; itt: 78.
- 3 Vö. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”. *Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 81.
- 4 Baka István: „Nem tettem le a tollat...”. Beszélgetőtárs: Zalán Tibor, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, A szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila, 302–316.; itt: 306.
- 5 Baán Tibor: *Szerepválaszok. Esszék, tanulmányok 1988–2003*, Orpheusz, Budapest, 2004, 150–161.; itt: 154.
- 6 Rába György: Sátán és Isten foglya. Baka István: Tájkép fohással, *Holmi*, 1997/2., 284–289.; itt: 286.
- 7 Nagy Gábor: i. m. 31–32.
- 8 Vö. i. m. 33.
- 9 Haláltánc: I. Szigeti Lajos Sándor: *Dance macabre*, in: Uő: *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2005, 82–102.; démonikus apokaliptika: Nagy Gábor: i. m. 71–125.
- 10 Vö. Nagy Gábor: i. m. 92.; P. Nagy István: „Végtelenből csak a határtalanba”, in: Uő: *Olvasólámpa*, Új Színházért Alapítvány, Jászberény, 2003, 145–149.; itt: 146.
- 11 Vö. Szigeti Lajos Sándor: *Dance macabre*, 93.
- 12 Vö. Nagy Gábor: i. m. 33–34.
- 13 A metafora világszerűségéről így nyilatkozik Baka István a vele készült *Nyelv által a világ* című interjúban: „*Nekem a metafora maga a világ*. Olyan, mint egy mag, amit elvetünk. Aztán fa lesz belőle vagy búzakarász. Aztán pedig a vers.” In: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*. Beszélgetőtárs: Balog József, 285–296.; itt: 288.
- 14 Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán: Utak az avantgardból, in: Uő: *Metapoétika. Önreprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*, Kalligram, 2007, h. n., 265–295.; itt: 280.
- 15 Vö. Kulcsár Szabó Ernő: A fragmentum néhány kérdése a nyelviség horizontváltásában (Fejezet a későmodern irodalmi töredék előtörténetéből), in: Uő: *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, é. n., 233–255.; itt: 237.
- 16 Baka István: *Nyelv által a világ*, 288.
- 17 Kulcsár SzabóErnő: *A fragmentum néhány kérdése a nyelviség horizontváltásában*, 240.
- 18 Vö. N. Horváth Béla: Baka István: Döbling, *Jelenkor*, 1986/4., 379–381.; itt: 381.
- 19 A versben megfigyelhető apokaliptikus-démonikus látomások a költeményt a *Trauermarsch*, a *Circumdedertunt*, a *Döbling*, a *Halál-boleró*, a *Mefisztó-keringő*, a *Gyászmenet* című versekhez kötik.
- 20 Vö. Máté-Tóth András: Baka Istene. Tisztelgő tanulmány halálának 10. évfordulójára, *Tiszatáj*, 2005/9., 68–78.; itt: 75.
- 21 Szigeti Lajos Sándor: Háborús téli éjszaka. Baka István Ady-maszkjai, *Hitel*, 1998/8., 87–99.; itt: 93.
- 22 Vö. Lator László: Baka István égtájai. Baka István: Égtájak célkeresztjén, 171., in: Füzi László (szerk.): *Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete*, Nap Kiadó, h. n., 2000, 166–174.
- 23 A vonat, a vonatút képének értelmezését és a költői hagyományban való elhelyezését I. Szigeti Lajos Sándor: *Háborús téli éjszaka*, 92.
- 24 Fried István *Árnyak közt mulandó árny*. *Baka István verse Caspar Hauserről* című tanulmányában egyetemes elbizonytalanodásról beszél, arról, hogy a vers végének a lezárása nem megoldás, nem harmonikus befejezés, „a megérkezés lehetősége nem tartalmazza a célba jutás esélyét.” In: Uő: *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 42–62.; itt: 48.

Megosztás:   

Kapcsolódó:

Vaszilij Bogdanov: Legendárium II
 Versünnep
 Versek
 Egy híján száz
 Versek

0 Comments HelikOnline

 Login ▾

 Recommend  Share

Sort by Best ▾



Start the discussion...

Be the first to comment.

ALSO ON HELIKONLINE

Beszélgetés Kósa András Lászlóval, a bukaresti Balassi Intézet igazgatójával

2 comments • 3 months ago

Zoltán Márton — még annyit, hogy nagyrészt a Balassi Intézetnek köszönhetően úgy érzem Románián belül talán Bukarestben a legjobb ...

Játék a festészet nyelvén

1 comment • 3 months ago

Mihály Bodó — Az a baj a m.o.-i recenzióírók kultúrájával - ellentétben a külföldiekkel - , hogy írók mindig "okosabb" pozícióba ...

 Subscribe

 Add Disqus to your site [Add Disqus](#) [Add](#)

 Privacy

Impresszum

Partnerek

Támogatók

Kapcsolat

helikon.ro 2.0 © 2016

A honlapot fejlesztette és optimalizálta az OKKWEBMEDIA.
